

આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં 'પાત્રાલેખન' સંદર્ભે થોડાકતુલનાત્મક વિચારો

૧.સારાંશ

આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં પાત્રાલેખન એક મહત્વનો ભાગ છે. આ બંને સાહિત્યિક પ્રકારોમાં લેખક પોતાના અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિના જીવનને વર્ણવે છે. આ વર્ણનમાં પાત્રને જીવંત અને વાસ્તવિક બનાવવા માટે પાત્રાલેખનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પાત્રાલેખન એટલે કોઈ પાત્રને તેના સ્વભાવ, વર્તન, વિચારો અને ભાવનાઓના આધારે રજૂ કરવાની કળા. એક સારું પાત્રાલેખન વાચકને પાત્ર સાથે જોડાવા અને તેના વિશે વધુ જાણવા માટે પ્રેરિત કરે છે. આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં પાત્રાલેખનની વિશેષતાઓજોઈએ તો આત્મકથામાં લેખક પોતાનું પાત્ર જાતે જ રજૂ કરે છે. જેમાં વ્યક્તિગત અનુભવો અને ભાવનાઓને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત વાચક લેખકના વિચારો અને મૂલ્યોને સમજી શકે છે. જીવનચરિત્રમાં લેખક બીજા કોઈ વ્યક્તિનું પાત્ર રજૂ કરે છે. તેમાં ઐતિહાસિક તથ્યો અને દસ્તાવેજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત વાચક પાત્રના જીવન અને કાર્યો વિશે વધુ જાણે છે. અહીં પાત્રાલેખનની વિવિધ પદ્ધતિઓજોઈએ તો પાત્રની ઉંમર, રંગ, કદ, ચહેરાના લક્ષણો વગેરેનું વર્ણન. પાત્રના વિચારો, ભાવનાઓ, મૂલ્યો અને વ્યક્તિત્વનું વર્ણન. પાત્રો વચ્ચેના સંવાદ દ્વારા તેમના સ્વભાવ અને વિચારોને રજૂ કરવા. પાત્રોની ક્રિયાઓ દ્વારા તેમના સ્વભાવ અને હેતુઓને સમજાવવા. અન્ય પાત્રો પાત્રને કેવી રીતે જુએ છે, તેના આધારે પાત્રનું વર્ણન કરવું. પાત્રાલેખનનું મહત્વજોઈએ તો એક સારું પાત્રાલેખન વાર્તાને રસપ્રદ અને વાચકને આકર્ષક બનાવે છે. પાત્રાલેખન દ્વારા પાત્રોને વાસ્તવિક અને જીવંત બનાવી શકાય છે. પાત્રાલેખન દ્વારા વાચક પાત્રો સાથે જોડાણ સ્થાપિત કરી શકે છે અને તેમના વિશે વધુ જાણવા માટે ઉત્સુક બની શકે છે. પાત્રાલેખન દ્વારા લેખક પોતાના વિચારો અને મૂલ્યોને વ્યક્ત કરી શકે છે. આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં પાત્રાલેખન એક મહત્વનો ભાગ છે. એક સારું પાત્રાલેખન વાર્તાને રસપ્રદ બનાવે છે અને વાચકને પાત્રો સાથે જોડાવા માટે પ્રેરિત કરે છે. અહીં આપણે આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર, બંને ચરિત્રાત્મક સ્વરૂપમાં પાત્રાલેખન કેવી રીતે અને કેવું થાય છે, તેની તુલના કરીશું.

૨.ચાવીરૂપ શબ્દો

૧.આત્મકથા ૨.જીવનચરિત્ર ૩.પાત્રાલેખન ૪.તુલનાત્મક વિચાર

૩. ઉદ્દેશ્ય

- આત્મકથાના સ્વરૂપને ઓળખવા અને તેમાં રહેલા પાત્રાલેખનને સમજવું.
- જીવનચરિત્રના સ્વરૂપને ઓળખવું અને તેમાં રહેલા પાત્રાલેખનને સમજવું.
- આત્મકથા અને જીવનચરિત્રના રૂપમાં તુલનાત્મક પાત્રાલેખનનો અભ્યાસ કરવો.

૪. પરિચય

પાત્રાલેખન એટલે વાર્તા અથવા નાટકમાં પાત્રોના સ્વભાવ, વિચારો અને ક્રિયાઓનું વર્ણન કરવું....૧તેનો હેતુ વાચક કે દર્શકને વાસ્તવિક પાત્રો બનાવવાનો છે. આ સૌથી સીધી પદ્ધતિ છે. પાત્રો શું કરે છે તે તેમના વ્યક્તિત્વ અને મૂલ્યો દર્શાવે છે . ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ પાત્ર હંમેશા અન્યને મદદ કરવા તૈયાર હોય, તો તે તેની દયા દર્શાવે છે. પાત્રો શું કહે છે તેના પર ધ્યાન આપવાથી પણ તેમના વિશે ઘણું બધું જાણી શકાય છે. તેમની ભાષા, સ્વર અને પસંદ કરેલા શબ્દો તેમના વ્યક્તિત્વ અને પૃષ્ઠભૂમિ વિશે જણાવે છે. ક્યારેક વાર્તાઓમાં પાત્રોના વિચારો લેખકો દ્વારા સીધા જ રજૂ કરવામાં આવે છે. આ પાત્રોના ડર, સપના અને પ્રેરણાઓને સમજવામાં મદદ કરે છે . ક્યારેક વાર્તાના અન્ય પાત્રો મુખ્ય પાત્રોનું વર્ણન કરી શકે છે. આનાથી જાણી શકાય છે કે મુખ્ય પાત્રોને અન્ય લોકો કેવી રીતે જુએ છે. અસરકારક પાત્રાલેખન વાચક કે દર્શકને પાત્રો સાથે જોડાયેલ અનુભવ કરાવે છે. પાત્રો જેટલા જટિલ અને વાસ્તવિક બને છે, વાર્તા એટલી જ રસપ્રદ બને છે.

● આત્મકથામાં પાત્રનું ચિત્રણ

પાત્રાલેખન એ આત્મકથામાં એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે, જે વાચકને લેખકના જીવન, અનુભવો, વિચારો અને લાગણીઓને સમજવામાં મદદ કરે છે . આ લેખકને તેની વાર્તાને રસપ્રદ અને પ્રભાવશાળી બનાવવાની તક આપે છે.

તેની શારીરિક રચના, રંગ, સ્વરૂપ, પોશાક વગેરેનું વર્ણન કરી શકે છે . લેખક તેના ગુણો, અવગુણો, રસ, નાપસંદ, ટેવો અને વૃત્તિઓનું નિરૂપણ કરી શકે છે . લેખક તેના વિચારો, લાગણીઓ, લાગણીઓ, આશાઓ, સપના અને ભય વ્યક્ત કરી શકે છે . લેખક તેની ક્રિયાઓ, નિર્ણયો અને તેમાંથી આવતા પરિણામોનું વર્ણન કરી શકે છે . લેખક પોતાની અને અન્ય વચ્ચે થતી વાતચીતને રજૂ કરી શકે છે. સંજોગો અને પ્રભાવ: લેખક એવા સંજોગો અને ઘટનાઓનું વર્ણન કરી શકે છે જેણે તેના જીવન અને પાત્રને આકાર આપ્યો છે. વાચકને આકર્ષવા માટે, લેખકે ચોક્કસ અને સચોટ વિગતોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

પાત્રને જીવંત કરવા માટે, લેખકે સંવાદ અને ક્રિયાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. વાચકને પાત્રને ઊંડા સ્તરે સમજવામાં મદદ કરવા માટે, લેખકે વિશ્લેષણ અને અર્થઘટનનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. વાચક સાથે વિશ્વાસ કેળવવા માટે, લેખકે પ્રમાણિકતા અને નિષ્પક્ષતા સાથે પાત્રાલેખનનું ચિત્રણ કરવું જોઈએ.....૨

કોઈપણ વ્યક્તિનું જીવન એના જમાનાથી નિરપેક્ષ હોતું નથી. એના વ્યક્તિત્વઘડતરમાં એનાં સ્વજનો, મિત્રો, હિતેચ્છુઓ, શિક્ષકો, વડીલો, કુટુંબ, સંસ્થાઓ, અરે વિરોધીઓ સુક્રાંતો ફાળો હોય છે. એના જમાનાના સંજોગોએ એના વ્યક્તિત્વને મોડ આપ્યો હોઈ એ જમાનાને પણ આત્મકથાકારે નિરૂપવો પડે. પોતાના સંપર્કમાં આવેલી વ્યક્તિઓના ચરિત્રનિરૂપણમાં લેખકે ઘણી સાવધતા રાખવી પડે. લેખકના અભિગ્રહો-પૂર્વગ્રહો પણ બાધક બને. ક્યાંક કોઈકનું પ્રતિભાહનન પણ થવાનો ભય રહે. નર્મદે તો આથી જ કહ્યું હતું, કે “કેટલીક વાત મારા સંબંધમાં આવેલા એવા લોકનાં મન દુખવવાને અને મારા કુટુંબ સંબંધીઓને નુકસાન પહોંચાડવાને હાલ લખવી હું ઘટિત ધારતો નથી.” નર્મદનો આ અભિગમ ભલે વિવાદાસ્પદ હોય પણ એમાં વિવેક છે.....૩

આત્મકથામાં પાત્રાલેખન લેખક અને વાચક વચ્ચે સેતુનું કામ કરે છે. આ લેખકને તેની વાર્તા અસરકારક રીતે રજૂ કરવાની અને વાચકને તેના જીવન સાથે જોડવાની તક આપે છે.

"AUTOBIOGRAPHY IS DIALOGUE IN WHICH THE 'I' DOES NOT WAIT FOR A RESPONSE." ૪

આત્મકથા એક એવો સંવાદ છે જેમાં 'હું' કોઈ પ્રતિભાવની રાહ જોવા થોભતો નથી.

આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર બંને સાહિત્યિક શૈલીઓ છે જે વ્યક્તિના જીવનનું વર્ણન કરે છે આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર બંને ગદ્ય શૈલીઓ છે જે વ્યક્તિના જીવનનું વર્ણન કરે છે. જો કે, આ બે શૈલીઓમાં પાત્રાલેખનની રીતમાં કેટલાક મહત્વપૂર્ણ તફાવતો છે.

- જીવનચરિત્રમાં પાત્રનું ચિત્રણ

અંગ્રેજી 'Biography' ના ગુજરાતી પર્યાય તરીકે 'જીવનકથા' કે 'જીવન ચરિત્ર' સંજ્ઞા પ્રયોજાય છે. સર્વ પ્રથમ છેક ઈ.સ. ૧૭૮૩માં જહાન યડને 'Biography' શબ્દ પ્રયોજ્યો. આ સંજ્ઞા યોજવાના બહુમાનનો સર્વ પ્રથમ અધિકારી જહાન ડ્રાયડન છે. 'ચરિત' કે 'ચરિત્ર' સંજ્ઞા સંસ્કૃતમાં યોજેલી જોવા મળે છે. એને માટે 'જીવન વૃત્તાંત ' સંજ્ઞા પણ યોજાયેલી જોવા મળે છે. હિન્દી સાહિત્યમાં એની યોગ્ય 'જીવની' સંજ્ઞાથી રૂઢ થયેલી છે....૫

ગુજરાતી ચરિત્ર - સાહિત્યક્ષેત્રે તેને માટે હવે 'જીવનકથા' સંજ્ઞા ચૂઢ બનેલી છે. પાત્રાલેખન એ જીવનચરિત્રમાં એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે જે વાચકને જે વ્યક્તિના જીવનનું વર્ણન કરવામાં આવી રહ્યું છે તેના વ્યક્તિત્વ, વિચારો, લાગણીઓ અને પ્રેરણાઓને સમજવામાં મદદ કરે છે. આન્દ્રે મોર્વા કહે છે : "Biography is the story of the evolution of a human soul..." અહીં માનવ આત્માના વિકાસની વાતનું સૂચન જીવનકથાના ચક્રની આંતરિક સમૃદ્ધિને ચીંધે છે

જીવનકથામાં કથાના ચક્રની સિદ્ધિઓ, એ સિદ્ધિઓ મેળવતાં પડેલી વિટંબણાઓ; અન્ય વ્યક્તિઓ કે ઘટનાઓ તરફના કથાના ચક્રના પ્રત્યાઘાતો કે પ્રતિભાવો વગેરે નિરૂપવાનાં હોય છે. જીવનચરિત્રમાં ચિત્રો વિવિધ રીતે કરી શકાય છે, જેમાં સમાવેશ થાય છે - જીવનચરિત્ર વાચકને વ્યક્તિના શારીરિક દેખાવનું નિરૂપણ પૂરું પાડે છે, જેમ કે તેની ઊંચાઈ, વજન, વાળનો રંગ, આંખનો રંગ અને ચહેરાના લક્ષણો. જીવનચરિત્ર વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વનું વર્ણન કરે છે, જેમ કે તે મૈત્રીપૂર્ણ, શાંત, સ્પષ્ટવક્તા અથવા અંતર્મુખ છે, વર્ણવે છે. જીવનચરિત્રમાં વ્યક્તિની માન્યતાઓ, મૂલ્યો, આશાઓ, સપના, ભય અને ગુસ્સો જેવી લાગણીઓનું વર્ણન કરે છે. વ્યક્તિનું જીવનચરિત્ર દૈનિક જીવન માં કેવી રીતે વર્તન કરે છે, કેવી રીતે નિર્ણય લે છે વધુ હોવું કેવી રીતે અન્ય લોકો સાથે વાતચીત કરે છે, વર્ણન કરે છે. જીવનચરિત્રમાં વ્યક્તિ ના વાત કરવા માટે ના માર્ગો, તેમના ભાષા ના પસંદગી, અને તેમના સંવાદ માં એક્સપ્રેસ હોવું એક લાગણીઓ વર્ણવે છે. જીવનચરિત્રમાં વ્યક્તિ ના વિશે માં અન્ય ના વિચારો અને લાગણીઓ ના વર્ણન કરે છે છે, જે વાચક માટે તેમના વ્યક્તિત્વ ના વિવિધ પાસાઓ પ્રતિ સમજવું માં મદદ કર કરી શકે છે છે.

મહાત્મા ગાંધીના જીવનચરિત્રમાં, તેમના પાત્રાલેખનમાં તેમની સાદગી, અહિંસા પ્રત્યેની તેમની પ્રતિબદ્ધતા અને સામાજિક ન્યાય માટેની તેમની લડાઈ જેવા પાસાઓ સમાવેશ કરી શકાય છે. લેખકો તેમના બાળપણના અનુભવો, તેમના શિક્ષણ, તેમની રાજકીય ક્રિયાઓ અને તેમના વિચારોનું વર્ણન કરી શકે છે . તેઓ તેમના અનુયાયીઓ અને ટીકાકારો ના અભિગમ પ્રતિ પણ સામેલ કર કરી શકે છે છે જેથી વાચક પ્રતિ ગાંધીજી ના વ્યક્તિત્વ ના એક પૂર્ણ ચિત્ર પ્રદાન કરો કર કરી શકે છે. લેખક પોતાના પૂર્વગ્રહો અને માન્યતાઓ ના પાલો પણ વ્યક્તિ ના વર્ણન કર કરી શકે છે છે. તેથી, વાચક પ્રતિ વિવિધ સ્ત્રોતોથી જીવનચરિત્ર વાંચન જરૂરી અને પોતાના અભિપ્રાય બનાવવું થી પ્રથમ વ્યક્તિ ના વિશે માં એક પૂર્ણ અભિગમ મેળવો શું કરવું જરૂરી

૫. પૂર્વસાહિત્ય

1. મહાત્મા ગાંધીની આત્મકથા: તે ગાંધીજીના જીવન, વિચારો અને અનુભવોનું આબેહૂબ ચિત્રણ આપે છે .
2. જવાહરલાલ નેહરુની આત્મકથા: તે નેહરુજીના બાળપણ, શિક્ષણ, રાજકીય જીવન અને ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં યોગદાનનું વર્ણન કરે છે.
3. વિવેકાનંદની આત્મકથા: તે વિવેકાનંદના આધ્યાત્મિક જીવન, તેમના ગુરુ રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથેના તેમના સંબંધો અને તેમના વિચારોનું વર્ણન કરે છે.
4. " વિલિયમ શેક્સપીયર: એક જીવન" દ્વારા પેટર એકોયડ પ્રખ્યાત જીવનચરિત્રનું ઉદાહરણ જે વિષયના જીવનનું વ્યાપક અને સારી રીતે સંશોધન કરેલ છે હિસાબ રજૂ કરે છે.

૬. આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં પાત્રનિર્માણની તુલના

આત્મકથા લેખકના વિચારો, લાગણીઓ, અનુભવો અને પ્રેરણાઓ પર કેન્દ્રિત છે . જીવનચરિત્ર બાહ્ય સિદ્ધિઓ, જાહેર જીવન અને ઐતિહાસિક સંદર્ભ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે .ગુજરાતીમાં જીવનકથા સાહિત્ય ઉપર શોધપ્રબંધ લખનાર ડૉ. ઉપેન્દ્ર ભટ્ટે રજૂ કરેલી આ સ્વરૂપની એક વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે : “જીવનચરિત્ર એટલે વ્યક્તિના જીવન અને વ્યક્તિત્વનું તેના બાહ્યાંતર વિકાસ અને સિદ્ધિ-અસિદ્ધિ સાથે તેના જ યુગની પશ્ચાદ્ભૂમિકા ઉપર, સાહિત્ય બની શકે એવી શૈલી વડે કરાયેલું કળાયુક્ત જીવંતચિત્રણ.”..૭

● પરિપ્રેક્ષ્યનીતુલના

આત્મકથામાં લેખક પોતાના જીવનનું નિરૂપણ કરે છે, તેથી દૃષ્ટિકોણ વ્યક્તિલક્ષી છે. જીવનચરિત્રમાં જીવનચરિત્રકાર અન્ય વ્યક્તિના જીવનનું ચિત્રણ કરે છે, તેથી દૃષ્ટિકોણ ઉદ્દેશ્ય છે. આત્મકથા પ્રથમ વ્યક્તિમાં લેખકના પોતાના જીવનનું વર્ણન કરે છે. તે લેખકને તેના વિચારો, લાગણીઓ અને અનુભવો સીધા વાચક સુધી પહોંચાડવા દે છે . પરિણામે, આત્મકથામાં પાત્રાલેખન ઘણીવાર વ્યક્તિલક્ષી અને આત્મનિરીક્ષણાત્મક હોય છે. જીવનચરિત્ર ત્રીજા વ્યક્તિમાં અન્ય વ્યક્તિના જીવનનું વર્ણન કરે છે. જીવનચરિત્રકારે તેના વિષયના જીવન અને વ્યક્તિત્વને સમજવા માટે સંશોધન કરવું જોઈએ, જેમાં ઇન્ટરવ્યુ, પત્રોનો અભ્યાસ અને અન્ય દસ્તાવેજોનો સમાવેશ થઈ શકે છે . પરિણામે, જીવનચરિત્રોમાં પાત્રાલેખન ઘણીવાર ઉદ્દેશ્ય અને હકીકતલક્ષી હોય છે.મણિલાલ હ. પટેલ કહે છે - નાયકના આંતર - વ્યક્તિત્વ પ્રત્યે અને એની હૃદયશ્રી વિશે લેખકને પૂજ્યભાવ હોઈ શકે છે પણ સત્યકથનની, નિખાલસતા અને તદ્દુપતાની તેમજ તાટસ્થ્યની મુખ્ય વાત પૂજ્યભાવની આડે ભુલાવી ન જોઈએ એ અગત્યનું છે.....૮

● વિગતોની તુલના

આત્મકથામાં લેખક તેમના વિચારો, લાગણીઓ, અનુભવો અને પ્રેરણાઓનું ઊંડાણપૂર્વક વર્ણન કરે છે . જીવનચરિત્રમાં જીવનચરિત્રકાર પાત્રના બાહ્ય જીવન, સિદ્ધિઓ અને સામાજિક પ્રભાવ પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે . જો આપણે ભાષાના સંદર્ભમાં કહીએ તો - આત્મકથામાં ભાષા વ્યક્તિગત, અભિવ્યક્ત અને ભાવનાત્મક છે. જીવનચરિત્રમાં ભાષા ઔપચારિક, તટસ્થ અને ઉદ્દેશ્ય છે.તેને ઉદાહરણ સંદર્ભમાં મૂકવા માટે - મહાત્મા ગાંધીની આત્મકથા, " સત્ય સાથેના મારા પ્રયોગો" એ એક પ્રખ્યાત ઉદાહરણ છે જેમાં લેખક તેમના જીવન અને વિચારોનું ઊંડું આત્મનિરીક્ષણ પૂરું પાડે છે .

જીવનચરિત્રમાં "વિલિયમ શેક્સપીયર: અ લાઈફ" દ્વારા પેટર એકોયડ પ્રખ્યાત જીવનચરિત્રનું ઉદાહરણ જે વિષયના જીવનનું વ્યાપક અને સારી રીતે સંશોધન કરેલ એકાઉન્ટ છે હિસાબ રજૂ કરે

છે. આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર બંને પાત્ર ચિત્રણના મહત્વપૂર્ણ માધ્યમ છે. આત્મકથા વાચકને લેખકના મનોવિજ્ઞાન અને આંતરિક જીવનને સમજવાની તક આપે છે, જ્યારે જીવનચરિત્ર વ્યક્તિના બાહ્ય જીવન અને સમાજમાં તેના યોગદાનને પ્રકાશિત કરે છે.

સામાન્ય રીતે લેખકની આત્મકથા આંતરિક જીવન પર કેન્દ્રિત છે. તે તેમના વિચારો, લાગણીઓ, પ્રેરણાઓ અને અનુભવોની શોધ કરે છે. બાહ્ય ઘટનાઓ અને સંજોગો સામાન્ય રીતે લેખકના આંતરિક જીવન પર તેમની અસરના સંદર્ભમાં વર્ણવવામાં આવે છે.

જીવનચરિત્ર સામાન્ય રીતે વિષય આઉટડોર જીવન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. તે તેની સિદ્ધિઓ, નિષ્ફળતાઓ, સંબંધો અને સમાજ પર તેની અસરનું વર્ણન કરે છે. વિષયનું આંતરિક જીવન એટલું જ દર્શાવવામાં આવ્યું છે જેટલું તેની બાહ્ય ક્રિયાઓને સમજવા માટે જરૂરી છે.

● શૈલીની તુલના

આત્મકથાની શૈલી ઘણીવાર વ્યક્તિગત અને અનૌપચારિક હોય છે. લેખક તેમના વાચક સાથે વ્યક્તિગત જોડાણ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયાસ કરી શકે છે, અને તેઓ તેમની ભાષા અને શૈલીમાં વધુ સર્જનાત્મક સ્વતંત્રતા લઈ શકે છે. જીવનચરિત્રની શૈલી ઘણીવાર વધુ ઔપચારિક અને ઉદ્દેશ્ય હોય છે. જીવનચરિત્રકારોએ નિષ્પક્ષ અને ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને તેમના અંગત મંતવ્યો અથવા લાગણીઓ વ્યક્ત કરવાનું ટાળવું જોઈએ.

આત્મકથામાં પૂર્વગ્રહની શક્યતા વધુ છે, જ્યારે જીવનચરિત્ર વધુ વિશ્વસનીયતા ધરાવે છે કારણ કે તે સંશોધન અને પુરાવા પર આધારિત છે.

વ્યક્તિગત વાર્તાઓ અને આત્મનિરીક્ષણમાં રસ ધરાવતા વાચકોને આત્મકથા વધુ આકર્ષક છે, જ્યારે જીવનચરિત્ર એવા વાચકો માટે વધુ યોગ્ય છે જેઓ ઐતિહાસિક વ્યક્તિત્વો અથવા પ્રખ્યાત લોકોના જીવન વિશે જાણવા માગે છે.

આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર બંને વાચકોને વ્યક્તિના જીવન અને વ્યક્તિત્વને સમજવાની સમજ આપી શકે છે. જો કે, જે રીતે પાત્રાલેખન કરવામાં આવે છે તેમાંના તફાવતો આ બે શૈલીઓને જુદા જુદા વાંચન અનુભવો બનાવે છે. મણિલાલ હ. પટેલ કહે છે - કથાનાયકના વ્યક્તિત્વનું સમરેખ અને સંપૂર્ણ પ્રગટીકરણ ઘણો અગત્યનો મુદ્દો ગણાય. આ માત્ર પ્રસંગોને પ્રમાણીને ગોઠવી દેવાથી થઈ જતું નથી ! જીવનકથા-લેખક ચોપડા લખનારો મુનીમ કે દફતર રાખનારો તલાટી નથી. એ તો લેખક છે. એણે એની યોજના પ્રમાણે સામગ્રીનું સંકલન કરવાનું હોય છે, ને પોતે જે રગમાં નાયકનું ચરિત્ર પ્રગટાવવા માગતો હોય એ ધ્યાનમાં લઈને એણે સ્પષ્ટ બનીને ચાલવાનું રહે છે. ‘વીર નર્મદ’ કે ‘નર્મદ : અર્વાચીનોમાં આદ્ય’ આવી રીતે લખાયેલી કૃતિઓ લાગશે. આવી કૃતિઓનું વાચન આપણને, રસાત્મકતાનો સંતર્પક અનુભવ કરાવ્યા વિના રહેતું નથી.....૯

૭. ઉપસંહાર

આપણે આત્મકથા અને જીવનચરિત્રમાં પાત્રાલેખનની તુલના કરીએ તો કેટલાક નોંધપાત્ર તફાવતો જોવા મળે છે.

આત્મકથામાં પાત્રાલેખન:

- પ્રથમ પુરુષ:આત્મકથા લેખક પોતાની જિંદગીની વાતો કરતો હોવાથી પ્રથમ પુરુષમાં લખાય છે.
- આંતરિક વિશ્વ:લેખક પોતાના વિચારો, લાગણીઓ, અને અનુભવોને ખુલ્લે આંગળે વ્યક્ત કરે છે.આમ, પાત્ર (લેખક જ)નું આંતરિક વિશ્વ વાચક સમક્ષ ખુલ્લું મૂકવામાં આવે છે.
- સત્ય અને કાલ્પનિકનું મિશ્રણ:લેખક પોતાની યાદોને આધારે લખતો હોવાથી, ક્યારેક સત્ય અને કાલ્પનિકતત્વનું મિશ્રણ જોવા મળી શકે છે.
- વ્યક્તિલક્ષી:લેખક પોતાના દ્રષ્ટિકોણથી ઘટનાઓનું વર્ણન કરે છે.
- લક્ષ્ય:વાચકને પોતાની જિંદગી વિશે જાણવા મળે અને તેમાંથી પ્રેરણા મળે.

જીવનચરિત્રમાં પાત્રાલેખન:

- ત્રીજા પુરુષ:જીવનચરિત્રમાં લેખક કોઈ બીજા વ્યક્તિની જિંદગીનું વર્ણન કરતો હોવાથી ત્રીજા પુરુષમાં લખાય છે.
- બાહ્ય વિશ્વ:લેખક પાત્રના જીવનની ઘટનાઓ, સંબંધો અને સિદ્ધિઓનું વર્ણન કરે છે.
- સત્ય પર ભાર:જીવનચરિત્રમાં સત્યને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે.લેખક સંશોધન કરીને અને વિશ્વસનીય માહિતી એકઠી કરીને પાત્રનું ચિત્રણ કરે છે.
- વસ્તુનિષ્ઠ:લેખક પોતાના વ્યક્તિલક્ષી અભિપ્રાયને બદલે તથ્યો પર આધારિત રહીને પાત્રનું વર્ણન કરે છે.
- લક્ષ્ય:વાચકને પાત્ર વિશે જાણવા મળે અને તેના જીવનમાંથી શીખવા મળે.

આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર બંનેમાં પાત્રાલેખન એક મહત્વનું પાસું છે. જો કે, બંનેમાં પાત્રાલેખનની રીત અને હેતુ અલગ અલગ હોય છે. આત્મકથામાં લેખક પોતાના અનુભવો અને લાગણીઓને વ્યક્ત કરે છે જ્યારે જીવનચરિત્રમાં લેખક સત્યને આધારે બીજા વ્યક્તિનું ચિત્રણ કરે છે.

૮. પાદટીપ

૧. પૃ. ૪૧, સ્વરૂપ સંનિધાન, સંપાદક : સુમન શાહ
૨. પૃ. ૩૫, ગુજરાતીમાં જીવનકથા સાહિત્ય, ડૉ. ઉપેન્દ્ર ભટ્ટ
૩. પૃ. ૪, મારી હકીકત, નર્મદ
૪. પૃ. ૧૨૩, લિટરી સ્ટાઈલ-એ સિમ્પોઝિયમ' (સ. ચેટમેન)
૫. પૃ. ૩૫, જીવનકથા ઉર્ફે જીવનચરિત્ર, ડૉ.મનસુખ પટેલ
૬. પૃ. ૫૬, ઓક્સફોર્ડ ડિક્શનરી, બાયોગ્રાફી જેનર, આન્દ્રે મોર્વા
૭. પૃ. ૧૫, ગુજરાતીમાં જીવનકથા સાહિત્ય, ડૉ. ઉપેન્દ્ર ભટ્ટ
૮. પૃ. ૧૩૪, જીવનકથા, સ્વરૂપ સંનિધાન, ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલ, સં. સુમન શાહ
૯. પૃ. ૧૩૬, જીવનકથા, સ્વરૂપ સંનિધાન, ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલ, સં. સુમન શાહ

દધીચિ ઠાકર

શોધછાત્ર, ગુજરાતી વિભાગ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.